

WAT IS EEN BEDRIJF EN WAT IS WINST?

door

G. Hamming

1. Vorm en substantie

In de loop der eeuwen heeft men getracht tot het wezen der dingen door te dringen. Dit trachtte men te bereiken door de toevallige eigenschappen weg te denken. Zo kan men zeggen, dat een dakpan "eigenlijk" gebakken klei is. De eigenschap, die deze gebakken klei tot dakpan stempelt, is zijn vorm. Zo kunnen wij ook vragen wat "gebakken klei" eigenlijk is. Als antwoord kunnen wij geven, dat het een silicatenmengsel is. Een bepaalde vorm van dit mengsel heet "klei", een andere vorm heet "gebakken klei". Dat wat wij wegdenken is de vorm, dat wat binnen onze aandacht blijft is de substantie.

In dit artikel willen wij onze aandacht richten op twee economische "substanties": kapitaal en arbeid. Kapitaal is dat wat er van de productiemiddelen overblijft indien wij alle concrete vormen wegdenken; arbeid is dat, wat er van de beroepsbevolking overblijft indien wij o.a. de mens er uit wegdenken. Gewoonlijk wordt nog een derde "substantie" genoemd, nl. de grond. In Nederland is het mogelijk zoveel eigenschappen van de grond weg te denken, dat de substantie "kapitaal" overblijft. Iemand, die "kapitaal" productief wil maken kan het in grond beleggen; iemand, die grond bezit kan zijn kapitaal er uit vrijmaken door het te verkopen.

De economische substanties kapitaal en arbeid vinden haar concrete vorm in kapitaalgoederen en in bekwaamheden van de beroepsbevolking.

Met de tweedeling vorm en substantie wordt vooral gewerkt indien de substantie van de vorm kan worden losgemaakt. Met de substantie "kapitaal" is dit zichtbaar het geval. Een kapitaalgoed kan worden verkocht; de verkoper krijgt dan de substantie kapitaal zonder binding aan een vorm. Verder moet worden opgemerkt, dat een kapitaalgoed meestal slijt en wordt afgeschreven. Dit kan onder woorden worden gebracht in de bewering, dat het kapitaal zich van de concrete vorm losmaakt, en als zuivere substantie blijft bestaan, tot het herinvesteerd wordt.

Soortgelijke opmerkingen kunnen over de substantie "arbeid" worden gemaakt. Er is een regelmatige afvloeiing (afschrijving) van oude bekwaamheden; door het onderwijs worden regelmatig nieuwe bekwaamheden opgebouwd; dit is herinvestering en uitbreiding.

2. Wat is een bedrijf?

In het raam van bovenstaand woordgebruik is een bedrijf op te vatten als een contactpunt, waar kapitaal en arbeid een zodanige concrete vorm hebben aangenomen, dat zij op elkaar kunnen inwerken.

Het kapitaal moet een concrete vorm hebben om er mee te werken, het moge een boerderij zijn of een machinefabriek; het moet "iets" zijn. En ook de arbeid moet een zekere vorm hebben, de bekwaamheid moge een werker stempelen tot boer, tot ongeschoolde arbeider of tot fabrieksdirecteur; hij moet "iets" zijn.

Tussen deze twee "ietsen" is er wisselwerking. Deze wisselwerking kan gunstig zijn of ongunstig. In een goed bedrijf passen de concrete vormen van de economische substanties op elkaar: een boer zet men niet in een machinefabriek.

3. Wat doet een bedrijf?

Het antwoord kan kort zijn: Een bedrijf produceert toegevoegde waarden. Dit antwoord krijgt meer inhoud door een paar markante voorbeelden te geven. Een fabriek heeft meestal grondstoffen. Deze grondstoffen worden bewerkt, krijgen een andere vorm. De toegevoegde waarde hangt in hoofdzaak samen met de vormverandering. Een winkel heeft gewoonlijk "waren", op een zeer markante tijd moet aan deze waren een zeer markante plaats worden toegekend: zij moeten over de toonbank worden gestoken als er juist een koper staat. Deze plaatsbepaling in de tijdruimte is de toegevoegde waarde van het artikel. Een voordrachtskunstenaar heeft geen grondstof. De stof, die hij voordraagt heeft meer het karakter van een katalysator. Al het genot, dat hij veroorzaakt is toegevoegde waarde.

Enkele voorbeelden van toegevoegde waarde zijn gegeven. Nu moeten deze waarden nog in een eenheid worden gemeten. De economische maat is de prijs, die de koper voor deze toegevoegde waarde betaalt.

4. Normale beloning voor kapitaal en arbeid

Een bedrijf is een contactpunt waar kapitaal en arbeid op elkaar kunnen inwerken. In een bedrijf worden kapitaal en arbeid gebruikt. Als beloning voor dit gebruik ontvangen kapitaal en arbeid hun deel van de geproduceerde toegevoegde waarde. Omdat kapitaal en arbeid de enigen zijn, die aanspraak maken op beloning, wordt de gehele productie van waarde onder hen verdeeld.

Technisch kan dit op allerlei wijzen. Indien b.v. een onderneming een deel van de winst niet uitkeert, doch reserveert of gebruikt voor uitbreiding, dan wordt de innerlijke waarde van een aandeel groter; deze waardestijging is een beloning voor het kapitaal.

De vraag is nu, wat een normale beloning is voor kapitaal en arbeid. Voor wij deze vraag kunnen beantwoorden moeten wij kapitaal en arbeid in geschikte eenheden meten. Dit is niet moeilijk. In een kapitaalgedeelte heeft een bepaalde hoeveelheid van de substantie "kapitaal" haar vorm gevonden. Deze hoeveelheid wordt gemeten door de prijs.

Zo is in de bekwaamheid van een werker een bepaalde hoeveelheid arbeid vastgelegd. In de loonverhouding komt tot uitdrukking hoe men alle arbeidsvormen (alle verschillen in bekwaamheid) tot een vorm kan herleiden.

N.B. Momenteel staan wij voor taalkundige moeilijkheden. Vaak worden "arbeid" en "kapitaal" als gelijksoortig naast elkaar geplaatst. De beloning komt feitelijk niet toe aan deze twee, maar aan het gebruik er van. Niet het kapitaal wordt beloond, doch het kapitaalgebruik. Zo zouden wij ook over arbeidsgebruik moeten spreken. Helaas gaat dit niet, omdat bekwaamheidsgebruik vaak als arbeid wordt aangeduid. Arbeid wordt verricht, kapitaal niet.

Scherper gezegd: beloning wordt toegekend aan guldenjaren en manjaren. Een manjaar is een hoeveelheid arbeid; een guldenjaar is een hoeveelheid kapitaalgebruik.

In het volgende zal ik de woorden kapitaalgebruik en arbeid naast elkaar stellen.

De eenheden, die moeten worden beloond zijn dus guldenjaren en manjaren. Bij manjaren kan b.v. worden gedacht aan een jaar arbeid van een ongeschoolde arbeider; met behulp van de bestaande loonverhoudingen zijn alle andere workers in eenheden ongeschoolde arbeider om te rekenen.

Na deze keuze van eenheden voor kapitaalgebruik en arbeid kunnen wij nagaan wat de normale beloning is voor deze economische substanties. Van ieder bedrijf is bekend Q_i (de geproduceerde hoeveelheid toegevoegde waarde), K_i (het kapitaalgebruik) en A_i (de arbeid in "ongeschoolde" manjaren).

Nu is de volgende regressievergelijking nuttig

$$Q_i = a A_i + k K_i + m + u_i \quad (4,1)$$

Deze vergelijking geeft aan in welke mate arbeid en kapitaalgebruik bijdragen tot de vorming van de toegevoegde waarde.

In een toestand van evenwicht geeft a de normale rente aan (van risicodragend kapitaal) en k de normale beloning (o.a. van risicodragende arbeid).

Verder is m een constante en u_i de "toevallige fout".

5. Hoe groot is de constante m ?

Het lijkt vanzelfsprekend, dat de constante m niet positief kan zijn. Immers, dan zou er ook een toegevoegde waarde zijn indien in het bedrijf helemaal geen arbeid en kapitaal werden gebruikt. (Merkwaardig: nu wordt arbeid weer gebruikt).

Iets minder extreem gesteld kunnen wij zeggen, dat een positieve m stellig bedrijfssplitsing moet veroorzaken. Door een bedrijf in p stukken te delen kan de constante de waarde mp verkrijgen.

Kan men een bedrijf splitsen? Een bedrijf bestaat uit mensen en machines. Het lijkt er op, dat de fysieke splitsbaarheid wel eens afwezig kon zijn. Toch valt dit mee. Kapitaalgebruik en arbeid worden gemeten in guldenjaren en manjaren. Indien het voordelig is kunnen deze eenheden worden gesplitst. Iemand kan b.v. van twee directies lid zijn. Indien m systematisch positief is, zullen er bijna zeker middelen worden gevonden om tot splitsing van bedrijven over te gaan.

Zo werkt een negatieve m gunstig voor samenvoeging van bedrijven. Dit gaat evenwel moeilijker; immers tot een splitsing kan door één bedrijf worden besloten, over een samenvoeging moeten verschillende bedrijven het eens worden. De huidige moeilijkheden met de kartels laten zien dat m in Nederland wel eens negatief zou kunnen zijn. Voor ons is slechts belangrijk, dat m niet positief is.

6. Wat zijn kosten?

Voor het voortbrengen van zijn hoeveelheid product heeft een bedrijf kosten gemaakt; er zijn uitgaven gedaan. De belangrijkste zijn I_i (de inkoopsprijs van de grondstoffen) en S_i (de slijtage van de kapitaalgoederen). Indien wij de ontvangsten, die verkoop van het product oplevert, aanduiden met V_i , dan is de toegevoegde waarde Q_i te definiëren als

$$Q_i = V_i - I_i - S_i \quad (6,1)$$

Kunnen wij nu zeggen, dat $I_i + S_i$ de productiekosten zijn?

Het is niet gebruikelijk. Ook de normale beloning van kapitaalgebruik en arbeid wordt als deel van de productiekosten beschouwd. Indien het kapitaalgebruik en de arbeid niet in dit bedrijf gebonden waren, zouden zij in een ander bedrijf hun kans op beloning hebben. Deze gemiste kans behoort tot de productiekosten in ons besproken bedrijf. Hoe groot is nu de gemiste kans? Het is duidelijk, dat de beloningen in allerlei bedrijven ongelijk uitvallen. Uit al deze kansen moeten wij een goed gemiddelde kiezen, d.w.z. wij moeten de beloning berekenen met formule 4,1. De beloningen zijn aA_i en kK_i .

Voor de overzichtelijkheid zullen wij de formules (4,1) en (6,1) samenvoegen, wij zullen Q_i elimineren. Het resultaat is formule (6,2).

$$V_i = I_i + S_i + aA_i + kK_i + m + u_i \quad (6,2)$$

De eerste vier termen van het rechterlid vormen de kosten, de laatste twee het netto-overschot.

7. Wat is een normaal netto-overschot?

In paragraaf 5 hebben wij reeds besproken, dat de constante m ongeveer gelijk aan nul moet zijn. Wegens bedrijfssplitsingen en dergelijke maatregelen zal de waarde van m moeilijk hoger kunnen zijn.

Verder is de gemiddelde waarde van u_i per definitie nul. Een normaal netto-overschot is dus nul komma nul en niets meer. Technisch is het natuurlijk mogelijk een wegingssysteem toe te passen zodat een gewogen gemiddelde van u nul wordt; dit maakt principieel de zaak niet anders.

Tot dusver heb ik over bedrijven gesproken, zonder enige aanduiding van de aard van het bedrijf. Er is nog niet gezegd van welke bedrijven bij het berekenen van de regressie-coëfficiënten in (4,1) zal worden gebruik gemaakt. In principe moet er een groep bedrijven worden genomen, waarbij een onderlinge kapitaaluitwisseling en arbeidsuitwisseling plausibel is. In Nederland kan worden gedacht aan alle Nederlandse bedrijven. Deze bedrijven kunnen gebundeld zijn tot bedrijfstakken. Wij willen nu formule (4,1) sommeren over bedrijfstakken. Als sommatietekens gebruiken wij haakjes. Wij vinden

$$(Q_i) = a (A_i) + k (K_i) + (u_i) \quad (7,1)$$

De constante is weggelaten, deze is toch nul. Principieel is er geen verschil tussen $(4,1)$ en $(7,1)$. In $(7,1)$ is (u_1) een toevalsterm, die om nul zal schommelen, d.w.z. het is normaal, dat er bedrijfstakken zijn, waarvoor (u_1) negatief is. Dit ligt opgesloten in de definitie van a en k .

In woorden gezegd: Het is per definitie noodzakelijk, dat een deel van de Nederlandse bedrijfstakken negatieve netto-overschotten haalt.

8. Wat is winst?

Reeds op de lagere school wordt onderwezen wat het begrip "winst" inhoudt: Iemand koopt een partij thee voor f. 100,- en verkoopt het voor f. 117,-; winst f. 17,-.

Blijkbaar betekent "winst" in deze sommetjes zoiets als toegevoegde waarde. Het is dan ook een normale gedachte, dat ieder bedrijf winstgevend moet zijn omdat uit de winst de kosten moeten worden bestreden.

"Winst" is een begrip uit handelskringen, waar inkoop en verkoop met elkaar kunnen worden vergeleken; een ambachtsman, een boer, een ambtenaar willen geen winst maken, zij streven er naar "een boterham te verdienen".

Langzamerhand is het begrip "winst" vergroeid. Globaal gezegd is de winst het verschil tussen kosten en opbrengsten. Bij "kosten" wordt dan gedacht aan gedane uitgaven. Men heeft naderhand ingezien, dat ook de eigen arbeid een kostenfactor is, evenals de beloning voor kapitaalgebruik.

N.B. "Kostenfactor" is het enkelvoud van "kosten"; het is niet een factor maar een term. Met de term "term" wordt bedoeld, dat de kostenfactor ergens bij wordt opgeteld.

Het begrip winst is nu scherp gedefinieerd als verschil tussen de opbrengsten en alle kosten; m.a.w. winst is nu een ander woord voor "netto-overschot".

Er zijn dus twee evidente waarheden:

- a. Iedere onderneming moet winst maken, om daaruit de kosten te bestrijden.
- b. Bij het berekenen van de winst moet men alle kosten aftrekken.

Minder evident is, dat de taaldwang ons hier parten speelt. In de eerste uitspraak heeft "winst" een andere betekenis dan in de tweede. In de eerste uitspraak betekent winst "toegevoegde waarde", in de tweede uitspraak "netto-overschot".

Zodra "winst" synoniem is met "netto-overschot" moeten wij concluderen, dat het normaal is, dat de helft van de bedrijfstakken met verlies werkt. Per definitie is dit onontkoombaar bij een stabiele economie.

9. Prijsberekening en prijsgaranties

Het is niet netjes van bedrijven te vragen met verlies te werken. Bij prijszettingen wordt er dan ook naar gestreefd voor een bedrijfstak de waarde van (u_1) boven nul te houden, althans niet beneden nul te laten zakken. Nul is dus de absolute benedongrens voor (u_1) , d.w.z., dat het gemiddelde van (u_1) boven nul

moet komen. Per definitie is dit onmogelijk. Een mogelijke uitweg bestaat hierin, dat alle (u_i) door de prijsbeheersing precies op nul worden gesteld. Een andere mogelijkheid is deze, dat aan een deel van de bedrijfstakken een (u_i) wordt gegarandeerd, die op of boven nul ligt, voor de resterende bedrijfstakken zal (u_i) dan gemiddeld onder nul zakken. M.a.w. onze tweede mogelijkheid houdt in, dat sommige bedrijfstakken worden voorgetrokken.

Een derde mogelijkheid is waarschijnlijk de meest actuele: doordat alle bedrijfstakken de prijzen te hoog stellen geraakt men in een prijsspiraal. De prijsspiraal is namelijk een middel om de termen aA_i en kK_i niet geheel naar de kostenkant te brengen. Hierop zal nog worden teruggekomen.

10: Onderwaardering van de factor arbeid

Het is politiek wenselijk een beheerste (u_i) niet beneden nul te laten dalen; het is evenzeer wenselijk een positieve (u_i) niet al te drastisch tegen te gaan. Kort gezegd: het is politiek wenselijk het gemiddelde van (u_i) boven nul te stellen.

N.B. Het zou politiek nog wenselijker zijn, de taaldwang te doorbreken en "winst" synoniem te stellen met "toegevoegde waarde"; dan zou de overheid veel gemakkelijker kunnen garanderen, dat alle bedrijfstakken winstgevend zijn. Het lijkt realistisch eerst maar te blijven stellen, dat winst hetzelfde betekent als netto-overschot.

Er zullen dus mathematische kunstgrepen moeten worden uitgehaald. Een grootheid, die per definitie gemiddeld nul is kan men moeilijk van een hoger gemiddelde voorzien.

In de landbouwpolitiek maakt men gebruik van een onderwaardering van de factor arbeid. Het is gemakkelijk de arbeid te splitsen in risicodragende arbeid (van de boer) en risicovrije arbeid (van de arbeider).

Door nu de risicodragende arbeid lager te waarderen, dan men "eigenlijk" redelijk vindt komt men tot de mogelijkheid een positieve (u_i) billijk te achten en dus te garanderen, dat (u_i) stellig niet onder nul zal dalen.

Het is goed er op te letten, dat de beloning "die men eigenlijk redelijk vindt" geen kostenelement is; ook de beloning "die wordt gegarandeerd" is geen kostenelement. Als kosten mag men slechts zien, de alternatieve gebruiksmogelijkheden van vastgelegde bekwaamheden.

Dit neemt niet weg, dat men getracht heeft, de arbeid onder te waarderen, door een "normale" ondernemerswinst buiten de kosten te houden. Toch is een normale ondernemerswinst een normaal bestanddeel van het "loon" van een ondernemer.

De gekozen weg maakt een troebele indruk; nu is het winstbegrip helemaal niet helder meer. Hier komen wij nog op terug.

11. Mogelijke onderwaardering van de factor kapitaal.

In de kostprijsrapporten van het L.E.I. wordt gerekend met een rente van 4%. Dit is bepaaldelijk meer, dat de boer alternatief krijgt als hij zijn geld naar de Rijkspostspaarbank brengt. Blijkbaar is hier rekening gehouden met de alternatieve opbrengst van risicodragend kapitaal. Het lijkt er op, dat in de kostprijsberekening wel de risicodragende arbeid wordt ondergewaardeerd, maar niet het risicodragend kapitaal. Bij een poging het netto-overschot positief te houden zou men het risicodragend kapitaal ook wel eens mogen onderwaarderen.

Welke rente zou men nu moeten garanderen? Het is duidelijk, dat risicovrij kapitaalgebruik minder beloning vraagt dan risicodragend; dit vanwege het risico. Zou het nu niet redelijk zijn de rente van risicovrij kapitaal in te rekenen? Ook aan de arbeidskant wordt de risicovrije arbeid van de boer volledig ingerekend (zijn arbeidsuren tegen arbeidersloon + beloning voor toezicht en bedrijfsleiding).

De genoemde mogelijkheid is stellig niet redelijk. Indien aan risicodragend kapitaal wordt gegarandeerd, dat de rente minstens gelijk is aan die van risicovrij kapitaal, dan is er geen risico meer. Risico houdt juist in, dat de rente lager kan worden.

Eender: als van risicodragende arbeid wordt gegarandeerd, dat de beloning minstens even hoog is als van risicovrije arbeid, dan is er geen risico meer.

Zodra er geen risico meer is, is een hogere beloning zinloos geworden. In formule (7,1) komt nu uitsluitend risicovrije arbeid en risicovrij kapitaalgebruik voor. De normale beloning hiervoor wordt zodanig berekend, dat (u_1) gemiddeld nul is. D.w.z. een garantie, dat (u_1) minstens nul zal zijn is te hoog; het is een mathematische absurditeit.

Er valt niet aan te ontkomen: bij het berekenen van een garantieprijs moet men aan risicodragend kapitaal en risicodragende arbeid een lagere beloning toekennen dan de normale beloning voor risicovrije arbeid en kapitaal. Wil men dit niet, dan moet men het risico wegnemen, d.w.z. ook de uitloop naar boven onmogelijk maken.

12. Wat is risico?

De gehele bedrijfstak landbouw staat voor de wisselvalligheid van het weer. Is dit risico? Nee. De garantieprijzen worden zodanig berekend, dat de gegarandeerde hoeveelheden over een lange periode overeenstemmen met de geproduceerde hoeveelheden. De wisselvalligheid van het weer veroorzaakt een extra schommeling in de inkomsten; het gemiddelde wordt er niet door beïnvloed. De genoemde schommeling is meer lastig dan gevaarlijk. Er is een zekere hoeveelheid kapitaal nodig om deze schommeling in inkomsten te financieren. De schommeling is dan ook niet zozeer een bron van risico als wel van renteverlies.

In de industrie is een veel voorkomend risico, dat men een artikel maakt, dat van de markt wordt verdrongen door een nieuwe vinding. (Zo zijn allerlei rubberwaren vervangen door plastic.) Het kapitaal, dat in de machines is gestoken is daarmee verdwenen, de machines zijn praktisch waardeloos.

Dit risico komt bij gegarandeerde producten niet voor: niet alleen de prijs, maar ook de afzet is verzekerd. Het grootste risico is nog, dat de garanties ophouden, maar dit kan geen reden zijn de garantieprijs te verhogen. Wij mogen daarom rustig zeggen, dat een

product waarvan de kostprijs als minimumprijs wordt gegarandeerd praktisch vrij van risico is.

Natuurlijk is er nog wel zoiets als individueel risico. Het kan zijn, dat een boer zuiver toevallig vijfmaal achtereen een slecht jaar heeft; slecht in vergelijking met het bedrijfsgemiddelde. Er is een kans van ongeveer 3%, dat iemand zuiver toevallig vijfmaal achtereen onder het gemiddelde zit. Indien iemand zoiets overkomt begint men toch aan gebrek aan bekwaamheid te denken. Nu is gebrek aan bekwaamheid wel een oorzaak van variatie, maar het is geen risicofactor. Ik meen dan ook te mogen concluderen, dat de landbouw weinig risico's heeft met de producten waarvoor prijs-garanties bestaan. De arbeid en het kapitaalgebruik, dat de boer aan de voortbrenging van deze producten besteedt is praktisch risicovrij.

Indien dus in de kostprijsberekening deze substanties aanspraak maken op beloning, dan moeten zij worden beloond als risicovrije productiefactoren. Dan nog is (u_1) per definitie gemiddeld nul.

13. De rente van risicovrij kapitaal

In paragraaf 9 is er reeds op gewezen, dat een wanhopige poging, het minimum van (u_1) gelijk te stellen aan het gemiddelde, oorzaak kan zijn van een prijsspiraal. De reden is deze, dat een prijsspiraal onderscheid weet te maken tussen een reële beloning en een nominale beloning, zodat ieder voor de gek kan worden gehouden. Zolang immers de woorden van de taal aandacht vragen voor de nominale verschijnselen (wat zij altijd doen krachtens definitie van het begrip "nominaal"), zolang nodigt de taaldwang ons uit, voor de reële feiten onze ogen te sluiten.

Ons mathematisch absurde systeem van prijszetting en prijs-garantie bergt nu eenmaal de krachten in zich, die dringen tot het draaien van de prijsspiraal. Zolang onze opvattingen in dezen niet veranderen, moeten wij aannemen, dat de prijsspiraal door zal draaien.

Hoe snel draait deze spiraal? Sinds begin 1951 zijn er krachtige pogingen gedaan de prijzen te stabiliseren. Begin 1955 stond het prijsindexcijfer voor de consumptie van het Nederlandse volk op 106 (1951 = 100). Dit wijst dus op een geldontwaarding van $1\frac{1}{2}\%$ per jaar.

Hier staat tegenover een rente van ongeveer $3\frac{1}{2}\%$ voor nominaal risicovrij kapitaal. De reële rente is dus ongeveer $3\frac{1}{2} - 1\frac{1}{2} = 1\frac{3}{4}\%$ geweest voor risicovrij kapitaalgebruik.

Voor het berekenen van de kostprijs van een gegarandeerd (dus bijna risicovrij) product moet dus met deze rentevoet worden gerekend; voor het berekenen van een garantieprijs zal de rente lager moeten worden gesteld.

Bij het voorgaande is het goed zich te realiseren, dat de rente in de kostprijsberekening geen vergoeding voor geldontwaarding behoeft te bevatten. Immers door de geldontwaarding stijgt de prijs van de kapitaalgoederen automatisch. De reële rentevoet kan worden genomen.

14. Risicovrije arbeid

Van een boer wordt meer bekwaamheid gevraagd dan van een arbeider; hij hoort in een hogere loonschaal thuis krachtens de aard van zijn werk.

Vorenstaande bewering spreekt niet over alternatieve gebruiksmogelijkheden; een boer, die zijn boerderij kwijt raakt, kan soms weinig anders doen, dan arbeider worden. Met een volledig opgeleide boerenzoon, die geen plaats heeft, is het al eender. Is de hogere loonschaal dan wel zinvol? Op den duur wel.

Laten wij ons even bij de industrie bepalen, dat denkt gemakkelijker. Een bejaarde directeur van een fabriek heeft vaak een hoog inkomen. Voor hem is het een ramp als de fabriek sluit, want zijn alternatieve mogelijkheden zijn niet groot meer. Waarom heeft hij dan een hoog loon?

Omdat de beloning de groep betreft en niet de persoon. Voor deze groep zijn er alternatieve mogelijkheden. Dit wordt niet zichtbaar als iemand al in de groep zit, maar wanneer een nieuwe kracht toe moet treden. Er is een concentratie van aandacht en energie voor nodig om fabrieksdirecteur te worden; werd deze positie niet extra belónd dan zou men zijn aandacht misschien concentreren op cultureel genot, of op iets anders, misschien zou men zich helemaal niet concentreren.

De normale beloning voor een functie is dus afhankelijk van de alternatieve mogelijkheden, die men laat schieten, door zich op deze functie te prepareren. Het spreekt vanzelf, dat men de alternatieve ontwikkeling moet laten schieten; mogelijke studies, die men toch niet van plan was, spelen geen rol.

Langs deze wegen kan men een gezonde motivering geven voor loonverschillen voor werkers van uiteenlopende bekwaamheid. Dit alles betreft nu nog een risicovrije beloning. Arbeid is pas risicodragend indien men kans loopt minder te verdienen dan volgens de eigen loonschaal behoort.

15. Verliesgevende bedrijven

Aan het einde van paragraaf 8 zijn wij tot de conclusie gekomen, dat het normaal is, dat de helft van de bedrijven met verlies werkt, zonder failliet te gaan. Wij willen nu trachten duidelijk te zeggen waarom dit psychologisch mogelijk is.

In de eerste plaats moet worden opgemerkt, dat het niet de functie van een bedrijf is winst te maken. Reeds in paragraaf 2 zagen wij, dat een bedrijf een contactpunt is, waar de economische substanties kapitaal en arbeid een zodanige concrete vorm aannemen, dat zij op elkaar kunnen inwerken. Indien kapitaal en arbeid niet in een bedrijf werden geconcretiseerd, dan zouden zij hun normale beloning niet kunnen verwerven.

Het kost nu weinig moeite in te zien waarom een bedrijf, zelfs een bedrijfstak, zeer lang door kan werken op verliesgevende basis. Zoals gezegd: per definitie werkt ongeveer de helft van de bedrijfstakken met verlies (N.B. hier is sprake van een "gewogen" helft). Indien nu een bedrijf verliesgevend blijkt te zijn, dan kan liquidatie worden overwogen. Nu moet evenwel rekening worden gehouden met de actuele tweedehandswaarde van de kapitaalgoederen en met de actuele alternatieve mogelijkheden van de betrokken werkers. Met name voor de bedrijfsleiding kan het sluiten van het bedrijf een sterke verlaging van "loonschaal" inhouden. Kort gezegd: iemand, die het sluiten van een bedrijf overweegt, moet zich bewust zijn, dat de vrijkomende bekwaamheden (en ook het vrijkomend kapitaal) toch weer in een bedrijf moeten worden geconcretiseerd tot gebruik van kapitaalgoederen en tot werk.

Misschien wordt de zaak nog duidelijker, indien wij spreken over tweeërlei kostprijs: een normale kostprijs en een critieke

kostprijs. Als de critieke kostprijs niet wordt goedgeemaakt kan het bedrijf beter worden geliquideerd.

Bij het berekenen van een critieke kostprijs moet men aan kapitaalgebruik en arbeid die beloning toekennen, die nodig is om liquidatie van het bedrijf of de bedrijfstak te voorkomen. Indien wij per definitie vaststellen, dat de winst gelijk is aan het verschil tussen opbrengst en critieke kosten, dan mogen wij zeggen, dat een bedrijf winstgevend moet zijn om te blijven bestaan.

Nauwkeuriger gezegd: Indien de critieke kostprijs juist wordt goedgeemaakt door de prijzen, dan zal de bedrijfstak langzaam en pijnloos achteruit kunnen gaan. Immers, herinvesteringen zijn onwaarschijnlijk, evenals het aantrekken van nieuw personeel.

16. Critieke kosten

Hoe hoog zijn de critieke kosten in de Nederlandse bedrijfstak landbouw? Met enkele woorden kunnen wij een globale indruk geven.

Indien de Nederlandse landbouw zijn bezigheden staakt, dan is de grond geen kapitaalgoed meer. De grond heeft geen critieke waarde. Het vee kan aan de slager worden verkocht of worden geëxporteerd; de critieke waarde ligt in de buurt van de normale prijs. Werktuigen kunnen in het buitenland tweedehands worden verkocht. Bij ons gedachtenexperiment behoeven wij niet aan verstorning van de buitenlandse markt te denken, omdat over de tijdsduur van de liquidatie niets wordt verondersteld. De critieke waarde van de werktuigen is dus gelijk aan de tweedehandswaarde. De critieke waarde van de gebouwen zal niet bijster groot zijn. Over deze totale critieke waarde zal een critieke rente moeten worden berekend, die in paragraaf 13 op hoogstens $1\frac{1}{2}\%$ werd gesteld.

De critieke waarde van de arbeid is moeilijk vast te stellen. Indien de Nederlandse landbouw wordt geliquideerd zouden de boeren moeten emigreren, of naar de industrie moeten gaan. Vele boeren mogen een hogere positie verwachten dan ongeschoolde fabrieksarbeiders. anderen mogen het niet.

Is nu de critieke waarde van de arbeid minstens gelijk aan het loon van een ongeschoolde fabrieksarbeider? Stellig niet. Indien aan een kleine zandboer wordt verteld, dat hij zijn hele leven minder zal verdienen dan een landarbeider of ongeschoolde fabrieksarbeider, dan is het nog beslist niet zeker, dat hij zijn boerderij zal verlaten. Het critieke loon van een kleine boer zal wel lager liggen dan het normale loon van een landarbeider.

17. Moraal

Het is niet mijn bedoeling te zeggen, dat in het vervolg critieke kostprijzen moeten worden berekend. Slechts dit wil ik zeggen, dat een bedrijf of een bedrijfstak slechts dan "winst" behoeft te maken, indien "winst" wordt gedefinieerd als "overschot boven de critieke kostprijs".

Er zijn weinig mathematische problemen, indien men de critieke kostprijs als garantieprijs kiest. Stelt men de garantieprijs boven de critieke kostprijs, dan moet men zich al gauw afvragen of er geen speciale maatregelen nodig zijn om het gemiddelde van (u_1) op nul te houden.

Indien men de garantieprijs gelijkstelt aan de normale kostprijs zal men (u_1) dwingend op nul moeten stellen, d.w.z. dat men een uitloop van de prijzen naar boven verbiedt. Naarmate men de garantie-

prijs lager stelt zal men een hogere uitloop toe kunnen staan. Houdt men zich niet aan deze spelregels dan trekt men een bedrijfstak voor, of men zet de prijsspiraal in werking.

Het lijkt mij, dat normale kostprijs en critieke kostprijs wetenschappelijke begrippen zijn, waarover geen afspraken kunnen worden gemaakt. "Garantieprijs" is een beleidsbegrip, hierover kunnen afspraken worden gemaakt; het is dan ook geen wetenschappelijke prestatie zo'n prijs te berekenen. Het kan wel een wenselijke bezigheid zijn.